

Av samma penning Helsingborg 3 mark

– landskapet, urbaniseringen och Helsingborg

Joakim Thomasson

“Out of the same tax – Helsingborg 3 mark” – Early Helsingborg and the question of urbanity. Since the 1920s the urbanisation of Helsingborg has been understood as a development in two stages. The first comprised the establishment of a town and a castle on the escarpment (landborgen) during the 11th and 12th centuries, whereas the second encompassed the gradual move of the town to the beach during the 13th to 15th centuries. The article is a critical examination of this hypothesis, but it is also discussed how the urban development in Helsingborg contributes to the wider understanding of medieval urbanity.

Instead of an escarpment-town, the evidence suggests five separate settlements located on strategic positions controlling the access to the beach. The earliest was established during the 8th and 9th centuries. During the 11th and 12th centuries a crown estate (later developed into a castle) replaced this settlement, and four aristocratic manors were established at other locations. It is argued that the beach comprised a seasonally granted and taxed market and a landing place, where the royal and aristocrats that maintained the market peace and controlled the fairway on the strait held the settlements on the escarpment.

Inledning

Allt sedan Ludvig Magnus Bååths för sin tid banbrytande arbete om Helsingborgs historia publicerades under 1920-talet, har platsen för den äldsta stadsbebyggelsen lokaliserats till området kring borgen uppe på den strax intill havet anslutande

höjdplatån landborgen (Bååth 1925, s. 209–210). Den gängse uppfattningen är att bebyggelsen från och med 1200-talet successivt förflyttades från högstaden till stranden nedanför (Bååth 1925, s. 235). Det fullbordade resultatet i form av en koncentrerad stadsbebyggelse på stranden och en mäktig men ensam borganläggning

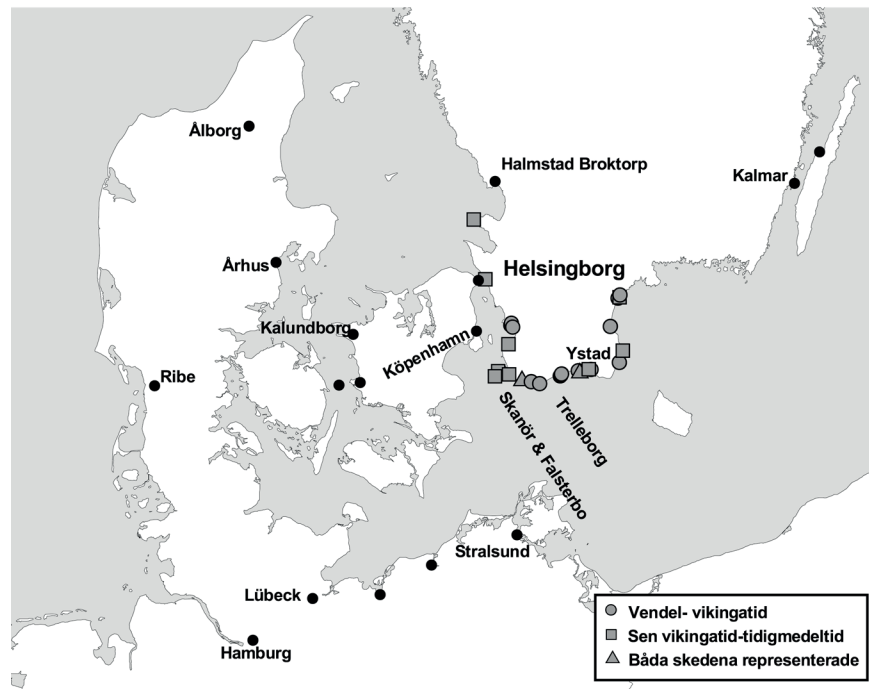
Figur 1. Kopparstick av Helsingborg från verket *Civitates orbis terrarum* från 1588, redigerat av Georg Braun. Helsingborgs museer.

på landborgen möter oss i den äldsta avbildningen av Helsingborg från bokverket *Theatrum urbium* från år 1588 (fig. 1).

Hypotesen om urbaniseringsförloppet i Helsingborg har bibehållits. Den inpassades i den processuella idétraditionens syn på urbanisering som en övergripande och linjär samhällsprocess. Erik Cinthio menade exempelvis att urbaniseringen inleddes med etableringen av handelsplatser (800–1000), därefter grundades administrativa centralorter (1000–1200) som från 1200-talet och framåt utvecklades till rådsstäder (Cinthio 1982). Den säsongsmässiga handelsplatsen lokaliserades till byn Köpinge vid Råå-ån söder om Helsingborg, högstaden motsvarade modellens centralort och rådsstaden fanns i lågstaden på

stranden (Holmberg 1977; Wihlborg 1981; Kindström 1985).

Sedan dess har förutsättningarna ändrats. Det har inte bara genomförts betydligt fler arkeologiska undersökningar. Även synen på urbaniseringen som process har övergivits till förmån för vad som skulle kunna sorteras inom ramen för begreppet urbanitet (jfr Thomasson 2011 och där anförd litteratur). Kortfattat utgår synsättet från att all social och rumslig organisation både är medel för, och resultat av, återkommande mänsklig handling i form av rutinerade praktiker (jfr Giddens 1984). Grundsynen är att ickeagrara resurser om än i olika omfattning återfinns i alla samhällen. Städer, förstådda som varaktiga bosättningar vars invånare i huvudsak upprätthåller ickeagrara

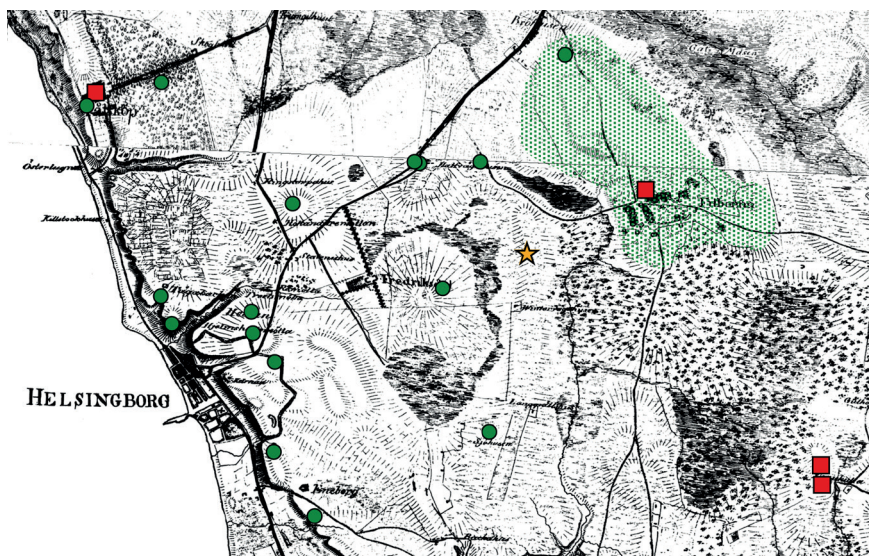

Figur 2. Det södra Östersjöområdet med några av de i texten omnämnda orterna markerade. På kartan framgår av spridningen av säsongsutnyttjade kustorter i Skåne daterade till perioden folkvandringstid – tidigmedeltid (FMIS). Cirklar anger de orter som var aktiva under perioden 700–900. Kvadrater markerar de platser där de äldsta spåren daterats till 900- och 1000-tal. Bland dessa återfinns flera städer där varaktig bebyggelse etablerades under 1200-tal och början av 1300-talets som Helsingborg, Malmö, Skanör, Falsterbo, Simrishamn och Åhus. Trianglar markerar Trelleborg och Ystad på sydkusten, där både perioderna finns representerade.

resurser, är ett av många uttryck för urbanitet. Perspektivförskjutningen innebär att utgångspunkterna finns i lokala förhållanden, i relationer mellan platser i landskapen, samt i de rutiniserade utföranden av aktiviteterna som upprätthåller orterna.

Hypotesen om urbaniseringsförloppet i Helsingborg behöver med andra ord inte bara falsifieras med utgångspunkt från ett utökat antal arkeologiska observationer. Den behöver också frigöras från det processuella paradigmet och förstås utifrån andra teoretiska referensramar.

I det följande ämnar jag att inledningsvis redogöra för de topografiska förhållandena och bebyggelseutvecklingen i Helsingborg från 700–800-tal till omkring 1300. Resultaten utvärderas sedan i förhållande till den gängse bilden av urbaniseringsförloppet. Därefter undersöks vilka konsekvenser det har för förståelsen av ortens tidiga och skriftliga urbaniseringskriterier. Avslutningsvis görs ett försök att teckna en bild av hur urbana resurser organiserats och vilka aktörer som varit involverade.

Figur 3. Landskapet runt Helsingborg som det framträder på den skånska rekognoseringskartan, upprättad 1812, samt 1815 - 1820. Kvadrater motsvarar bebyggelseenheter, cirklar förhistoriska gravar samt stjärnan fyndplatsen för Filbornaskatten. Områdets största by Filborna är belägen på en nordsydlig höjdrygg (skrafferad). Fältmäteribrigaden 1986.

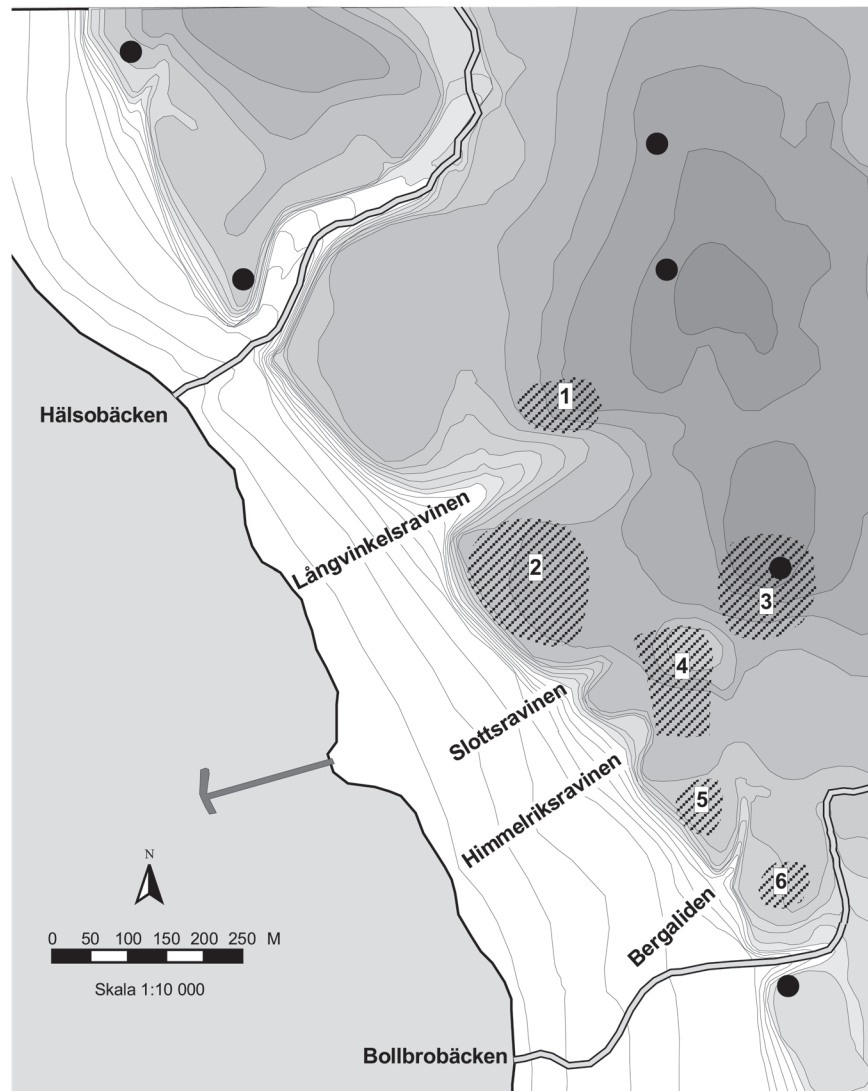
Landskapet

Helsingborg är strategiskt beläget vid Öresunds smalaste del (fig. 2). Det var en knutpunkt mellan de östra och västra delarna av Danmark. Orten var ett brohuvud för hävdvunna landsvägar som ledde norrut till Halland, åt nordost mot Blekinge och Småland, samt åt söder till ärkebiskopssätet i Lund (jfr Carelli 2010, s. 137–138; fig. 3). De kategoriserades som härvägar i de medeltida landskapslagarna och var underställda en kunglig fredsordning (jfr Hoff 1997, s. 293–297; Carelli 2010, s. 137–138).

Här fanns en bred och långgrund strand före det att den 20 till 30 meter höga landborgsbranten tar vid i öster. Den unika topografin tar sin utgångspunkt i de erosionsdalar som

skapades när de smältande isarna forsade ner i det som senare skulle bli Öresund. I det område där den medeltida staden växte fram, i det följande benämnt strandplatsen, mynnar sex ravinliknande dalgångar. I två av dessa strömmade mer betydande vattendrag. Hälsobäcken och Bollbrobäcken skapade naturliga topografiska begränsningar i norr och söder. De fyra återstående raviner fungerade som hålvägsliknande stråk som förmedlade tillträde till strandplatsen (fig. 4).

Topografin var annorlunda än idag. Långvinkelsravinen i norr karakteriseras nu som då av branta sidor i norr och i sydväst. Den sydöstra sluttningen var tidigare mer övergående och följsam, vilket gjorde att det fanns bredare och flackare mynning åt sydöst gentemot en i

Figur 4. Rekonstruktion av de topografiska förhållandena vid Helsingborg. Fyllda cirklar markerar plats för förhistoriska gravmonument. 1: S:t Clemens i kvarteret Långvinkeln Västra; 2: S:t Mikael och borgplatån; 3: S:t Petri i kvarteret Vattentornet; 4: konventsområdet i kvarteren Minerva och Slotshagen; 5: S:t Olof i kvarteret Minerva, samt; 6: Kvarteret Lasarettet. Efter Thomasson 2021 och där anförda källor.

huvudsak nordsydlig höjdrygg med områdets högsta punkt. Bergaliden i söder var smalare och brantare än vad den är idag, och löpte längs med klippväggarna ner till öppningen vid det som idag är Lilla Bergaliden

som ledde ner till den södra begränsningen av det äldre stadsområdet. Slots- och Himmelriksravinererna, direkt öster om Mariakyrkan, var belägna i de norra respektive södra begränsningarna av en terrasserad

avsats där klippväggen var mindre hög. Uppe på landborgen fanns det låglänta och sankta områden i det som idag är korsningen mellan Drottning Margaretas gata och Bergaliden.

Den smalaste delen av Öresund sammanfaller på detta sätt med en förändring av kusttopografin där det fanns lämpliga nedfarter till stranden, där det i sin tur fanns möjligheter att landa båtar och samla större mängder människor.

Landborgen

Efter nära ett sekel av arkeologiska undersökningar på landborgen saknas fortfarande belägg för att det funnits en tidigmedeltida högstad. Resultaten påvisar däremot att det funnits fem separata gårdsenheter (fig. 4):

- S:t Clemens (kv Lång vinkeln V:a),
- S:t Petri (kv Vattentornet & Slottsvången),
- S:t Mikael och borgplatån,
- S:t Olof (kv Minerva),
- Kvarteret Lasarettet

Bebyggelserna var belägna på topografiskt dominerande och strategiska lägen invid erosionsdalarna. Observationerna av de grundtopografiska förhållandena visar till att börja med att bebyggelserna låg invid branterna på ursprungliga höjdlägen på själva landborgen. De har också placerats på positioner där det

är möjligt att övervaka samtliga av de fyra nedfarterna till strandplatsen, samt inledningen av de båda härvägssträckningarna. Det var i synnerhet från borgplatån även möjligt att erhålla god uppsikt över skeppsfarten på Öresund.

Den äldsta bebyggelsen på borgplatån anlades redan under 700–800-tal, medan etableringarna på de andra platserna ägde rum under 1000-talet. Visserligen är spåren efter profanbebyggelse i huvudsak både fragmenterade och svårtolkade. Men det finns goda skäl att uppfatta bebyggelserna som ett kungalev och fyra aristokratiska huvudgårdar.

Kungalev och den äldsta borgen

I borgområdet har det framkommit lämningar som är stratigrafiskt äldre än det äldsta borgtornet och S:t Mikaelkyrkan (Thomasson 2020). Förutom ett mindre antal ¹⁴C-dateringar till perioden 700–800-tal, har det blygsamma fyndmaterialet som påträffats daterats till 900–1100-tal. De äldsta huskonstruktionerna på borgplatån var uppförda med jordgrävda stolpar, varav det bör hållas för sannolikt att de för vikingatiden och tidigmedeltiden karakteristiska hallbyggnaderna finns representerande.

Under loppet av 1100-talet förändrades arkitekturen påtagligt. Precis som på andra strategiska platser vid viktiga farleder, som Sprogø och Tårnborg vid Stora Bält samt

Kalmar och Borgholm på ömse sidor av Kalmarsund (Mårtensson 1934, s. 22; Eriksson et al. 2007, s. 101), uppfördes under denna tid en rund kastal på borgplatåns högsta punkt. Det omkring fjorton meter i diameter stora sandstenstornet hade fyra meter tjocka murar.

Tornet var inte den enda murverkskonstruktionen som uppfördes. Samtidigt byggdes S:t Mikael's rundkyrka längst ut mot landborgskanten i väster. Den var mindre än de övriga kyrkorna. Långhuset hade en diameter på omkring tio meter, koret var sex meter i diameter, och byggnaden var enligt uppmätningar från 1600-talet omkring tretton meter högt. Enligt avbildningen på stadens sigill från 1300-talet, hade byggnaden då en arkad närmast under takskägget och ett spetsigt koniskt tak som högst upp var prytt av ett kors. Sydöst om långhuset fanns en kyrkogård som togs i bruk under 1200-talet. De begränsade arkeologiska undersökningarna som genomförts (fyra dokumenterade gravar), tyder på att den haft en begränsad rumslig omfattning och använts under en kort tidsperiod.

Utifrån beskrivningar i det skriftliga källmaterialet bör borgen redan under 1180-talet varit omgiven av en försvarsmur (Bååth 1925, s. 217–218, 235). Var murarna kan ha funnits är inte helt klarlagt. En mursträckning uppfördes före det ännu bevarade Kärntornet och bör ha tillhört den äldre anläggningen. Minst två byggnader har kunnat knytas till detta skede. Den norra var

grundmurad och uppfördes under perioden från 1200-tal till början av 1300-talet, den södra hade ramverkskonstruktion och byggdes före 1310-talet.

Helsingborg var av allt att döma inte ett regalt patrimonium (dvs. arvegods, förvärvat egendom eller förbrutet gods i regentens innehav) utan ett kungalev i betydelsen ämbetsgods (Andrén 1983). Eftersom kungalevssystemet var etablerat under 1020-talet, förefaller det sannolikt att kronan förvärvat bebyggelsen på borgplatån under detta sekel. Några noterbara skillnader av bebyggelsen på platsen har emellertid inte kunnat beläggas. Byggnaderna var exempelvis även under denna tid konstruerade med jordgrävda stolpar. De första uppgifterna om att en regent befunnit sig i Helsingborg är från Gesta Danorum. Där omtalas att Valdemar I under 1180-talet ledde ett tingsmöte (Bååth 1925, s. 285–286), vilket förmodligen relaterade till en speciell kunglig rättsutövning där kungaleven utgjort särskilda rättskretsar (jfr Svensson 2015, s. 34). Det är tydligt att försörjningsunderlaget för borgen utökats. Kungalevet hade inledningsvis inkomster från det kringliggande Luggude härad. I Kung Valdemars jordebok framgår dock att Helsingborg var ett länscentrum. Borgen hade då inkomster från staden, samt från Luggude och de tillagda häraderna Södra Åsbo och Rönneberga (Bååth 1933, s. 244, 319).

Huvudgårdarna

Det som karakteriserade huvudgårdsmiljöer var till att börja med att de var placerade på topografiskt dominerande platser i landskapet, där de kontrollerade strategiska kommunikationslänkar (Lihammer 2003). De var vidare ytmässigt omfattande enheter (i Lund: 1–2 ha), vars prestigearkitektur bestod av residens (ofta belägna på tomternas högsta lägen) och kyrkor (jfr Wienberg 1993, s. 60–63, 151–161; Hansen 2020, s. 257–261, 291–294). De arkitektoniska uttrycken förändrades under loppet av tidigmedeltid. Inledningsvis var skeppsformade hallar gårdarnas residens. Under 1100-talet och första halvan av 1200-talet ersattes dessa av grundmurade byggnader. Kyrkorna uppfördes på initiativ av innehavarna och fungerade initialt som privatkyrkor (Andrén 1985, s. 34–43; Hansen 2020). Stenkyrkorna på huvudgårdarna i Lund, byggda under 1100-talet, har uppfattats som att aristokratins direkta äganderätt av kyrkorna omvandlats till ett immateriellt patronatskap. Överhöghet över kyrkorna markerades då genom västtorn och exklusiva gravanläggningar (Andrén 2000; Nilsson 2009, s. 64–76; Hansen 2020). Avslutningsvis ska det påpekas att det i likhet med den sena järnålderns aristokratiska storgårdsmiljöer bedrevs hantverk på gårdarna, och att de var en form av produktionscentra. Det är också tydligt att huvudgårdarna i Lund, även när tätortsbebyggelse

växt fram, hade agrar karaktär i form av avsatta områden för bete och slåtter, samt dammar för vattning av kreatur, fiske och eventuellt även kvarndrift (Hansen 2020, s. 294).

Kunskapen om de profana delarna av landborgsgårdarna är skral. Det kan konstateras att det med undantag av S:t Olof påträffats profan bebyggelse på samtliga platser och att den etablerades under 1000-talet. Utbredningen av lämningarna och stratigrafien i S:t Petri- och S:t Clemensområdena visar både att profan bebyggelse föregått kyrkogårdarna, samt att sådan bebyggelse kan ha existerat samtidigt med kyrkorna. Kombinationen av grophus (hantverksbodas, vanligtvis vävning) och ugnar (smide) från S:t Petri visar även att det bedrivits viss hantverksproduktion. Det saknas spår efter residensbyggnader. De hus som till att börja med uppfördes hade jordgrävda stolpar, men det har hittills inte varit möjligt att närmare fastställa hur dessa varit utformade. Under perioden från sista halvan av 1000-tal och 1100-talets första hälft, inträffar avgörande förändringar. I S:t Clemens, S:t Petri samt förmodligen även i S:t Olof ersattes träkyrkor av grundmurade konstruktioner. Motsvarande manifest arkitektur har inte påträffats i kvarteret Lasarettet. Men från och med 1200-tal uppfördes mer rigida huskonstruktioner, som grundlades på syllsten och som hade tegelgolv och murade spisar.

De äldsta träkyrkorna uppfördes under mitten av 1000-talet i S:t Clemens och S:t Petri. Det har hit-

tills inte påträffats några spår efter själva byggnaderna. Beläggen består av äldre skikt med gravar som var äldre än, och som hade avvikande orienteringar i förhållande till, de senare stenkyrkorna. Några konkreta lämningar efter kyrkor i S:t Olofsområdet har ännu inte lokaliserats. Gravarna från det äldre skiktet hade dock en något avvikande orientering i förhållande till det yngre, vilket även i detta fall kan tyda på samma utveckling som på de båda andra platserna.

Den romanska sandstenkyrkan i S:t Clemens uppfördes redan under 1060-talet och hade torn, kor och absid. Tornet var tvärrektangulärt med halvrunda kortsidor med trappor i varje ände. Tornets bottenvåning fungerade som gravkor, medan det funnits ett herrskapsgalleri på övervåningen. S:t Petri stenkyrka uppfördes under mitten av 1100-talet och bestod av långhus, kor och absid. Lämningarna efter dess västra delar schaktades bort under slutet av 1800-talet, varför det inte går att avgöra om det funnits ett västtorn. Det framgår trots allt att den var betydligt större än S:t Clemens. Till skillnad från de övriga kyrkorna omtalas den också i medeltida skriftliga källor. I en urkund upprättad år 1256 anklagade kung Kristoffer I ärkebiskop Jacob Erlandsson för att ha ifrågasatt den regentens patronatsrätt över S:t Petri (Bååth 1925, s. 213–215).

Kyrkogårdarna är samtida med kyrkobyggnaderna. Till skillnad från S:t Mikael togs de i bruk redan un-

der 1000-talet och användes under hela medeltiden. Undersökningarna av S:t Clemens och S:t Petri visar att huvuddelen av begravingarna tillhör perioden fram till mitten av 1300-talet. S:t Olof-kyrkogården är inte lika välundersökt. Av de 62 gravar som hittills har dokumenterats dominerade tidigmedeltida armställningar, vilket antyder en liknande utveckling som på de båda andra kyrkogårdarna.

På samtliga kyrkogårdarna fanns en stor mängd tidigmedeltida begravingar i stenkistor. I S:t Clemens och S:t Petri, var de belägna i närheten av kyrkobyggnaderna. Här framkom även dekorerade tidigromanska lockhällar, som tillhört gravmonument som varit uppbyggda ovan mark. Tyvärr var de inte bevarade på sina ursprungliga platser. Men vad gäller S:t Clemens bör de relateras till några av de minst tre individer som begravts i tornets gravkor. Även lockhällen vid S:t Petri talar för att det funnits motsvarande gravmonument i kyrkan, möjligen på bottenvåningen i ett förmodat västtorn.

Stranden

Landningsplatsen var redan under 1000-talet en hävdvunnen kommunikativ knutpunkt. Det strategiska läget invid sundets smalaste del är den huvudsakliga anledningen till att orten omtalas i de äldsta skriftliga källorna. Under 1070-talet omtalar exempelvis Adam av Bremen att det: ”Från Själland till Skåne finns

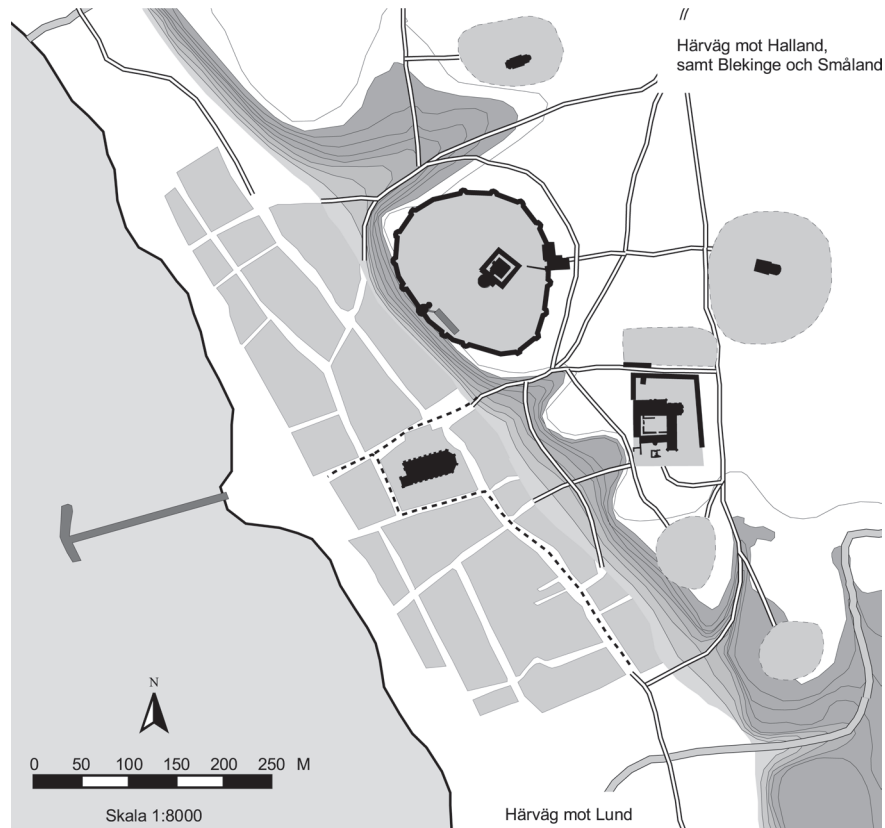
det många sjöförbindelser, den kortaste till Helsingborg, som man till och med kan se. (Adam av Bremen 1984, s. 207–208). Orten beskrivs i likhet med Århus, Ålborg, samt Vendel och Hærvig vid Kalundborg, som viktiga noder i det danska rikets kommunikativa infrastruktur (Bååth 1925, s. 189–192).

Medan många kustorter under vendel- och tidig vikingatid karakteriserades av utbyte och hantverksproduktion (jfr Söderberg 2000), är markutnyttjandet under sen vikingatid och tidigmedeltid betydligt svårare att fastställa. Inte minst beror detta på att det är fråga om porösa och sandiga miljöer, där stratigrafiska sekvenser lätt förstörs, samtidigt som att platserna är utsatta för stormar och översvämningar. Lämningarna från vendel- och tidig vikingatid är av mer substantiell art och består framförallt av grophus, samt ett förhållandevis lätt diagnostiserat fyndmaterial. De senvikingatida och tidigmedeltida markutnyttjandet karakteriseras av betydligt mer sårbara lämningstyper som sotiga- och träkolsbemängda sandlager, härdar och stolphål (jfr Thomasson 2008). Ofta är det på grund av bevaringsförhållandena inte heller möjligt att stratigrafiskt särskilja lämningarna från efterföljande skeden. På platser som Trelleborg och Ystad finns båda perioderna representerade. På andra platser som Helsingborg och Malmö tillhör de äldsta spåren den senare perioden. De fåtaliga dateringarna från Helsingborg, som i huvudsak baseras på östersjökeramik, enstaka

¹⁴C-analyser, samt – där det varit möjligt – på stratigrafiska iakttagelser, visar att de tillkommit under perioden 900-tal–1100-tal. De är därmed någorlunda samtida med bebyggelseetableringarna på landborgen.

Precis som på så många andra platser längs Öresunds- och Skånes kuster förändrades markutnyttjandet dramatiskt under 1100-talet (jfr Ersgård 1988). Orterna tas i anspråk för årliga fiskmarknader vilket i det arkeologiska källmaterialet ger sig till känna genom stora mängder lerbottnar. I Helsingborg har sådana påträffats i ett 500 meter långt område med en koncentration vid Mariakyrkan. Rester efter enklare huskonstruktioner har framkommit i anslutning till lerbottnarna. Det finns även en någorlunda samtida beskrivning av hur strandplatsen användes under slutet av 1100-talet. Saxo återger hur ärkebiskop Absalon for med en stor flotta till Helsingborg för att tillintetgöra upproret mot honom: ”Här var mycket folk församlat för fiskafängets skull, och de hade byggt sig många bodar vid stranden” (Holmberg 1977, s. 111).

Under slutet av 1100-talet uppfördes en romansk föregångare till Mariakyrkan. Den var byggd med sandstenskvadrar och fungerade i likhet med flera andra kustortskyrkor inledningsvis som marknadskapell. S:ta Maria omtalades som sockenkyrka först år 1299 (Bååth 1933, s. 38), men begravningar från 1200-talet talar för att kyrkan erhållit denna status tidigare.

Figur 5. Stadens kvartersindelning enligt en karta upprättad av Erik Dahlberg år 1679, samt en rekonstruktion av bebyggelse och vägsträckningar på landborgen före reformationen. Den streckade linjen motsvarar det medeltida torget (Adelgatan). Efter Thomasson 2021 och där anförda källor.

De diffusa bebyggelsepåren utöver lerbottnarna, som utgör lämningar efter vindskydd, tält och bodar, fanns under båda skedena. Det tyder såtillvida på en kontinuitet i markutnyttjandet, och att stranden vid sidan av landningsplats (i Helsingborg är inte minst upprätthållande av en färjeförbindelse över Öresund högst sannolik), i likhet med orter med motsvarande lämningstyper, fungerade som marknadsområden. Det som särskiljer det yngre skedet på kustplatserna

är förekomsten av lerbottnar. De användes vid hantering av fisk på stranden (jfr Cardell 2005). De hade även en betydelsebärande symbolisk innebörd vid de transaktioner som ägde rum mellan aktörerna på marknaderna, både som uttryck för bruksrättigheter och som bekräftelser på att transaktionerna gått rätt till (jfr Ersgård 2006). Lerbottnar visar med andra ord att fisk blivit en kommersiell produkt, vilket förändrat den sociala organisationen av fiskhanteringen.

Från och med slutet av 1200- och under inledningen av 1300-talen togs allt större delar av strandplatsen i anspråk för varaktig tätortsbebyggelse (fig. 5). Gatsträckningen från Bollbrobäcken i söder (en del av härvägen mot Lund) och dess vidare förlängning ner till hamnen (det som i dag är Södra Storgatan, Södra- och Norra Kyrkogatan), omnämns som Adelgata i det äldre skriftliga materialet (Bååth 1925, s. 246–251, Bååth 1933, s. 50). Det var stadens huvudstråk och fungerade som torg (Bååth 1933, s. 50–51). Arkeologiska undersökningar har visat att torggatorna och andra huvudgator broldades under dessa båda århundraden. Byggnadsarbetena av den nuvarande S:ta Maria inleddes omkring år 1300 och är en treskeppig gotisk pseudobasilika med tresidigt kor (Holmberg 1977, s. 152; Kindström 1985, s. 55). Under samma tid uppförs ett dominikankonvent och en betydligt större borganläggning på landborgen (Thomasson 2021).

Stad men ingen stadsbebyggelse?

Bilden som tecknar sig är förhållandevis tydlig. Den äldsta bebyggelsen växte fram under perioden 700–800-talen till 1000-talet på topografiskt och kommunikativt dominerande platser på landborgen. Ett kungalev inrättades under 1000-talet inom en redan existerande bosättning. Under samma sekel etablerades fyra huvudgårdar,

varav tre var försedda med exklusiva privatkyrkor och kyrkogårdar. På stranden nedanför finns spår efter tält, vindskydd och bodar från och med 900-tal, men varaktig tätortsbebyggelse växte fram från och med 1200-talets sista halva. Den gängse uppfattningen av urbaniseringsförloppet saknar på detta sätt stöd i den arkeologiska empirin, samtidigt som det finns skriftliga urbaniseringskriterier som talar för att det trots allt funnits en stad under 1000-talet. Hur kan denna diskrepans förklaras?

Det finns till att börja med anledning att fördjupa sig i de betydelsebärande äldre skriftliga källorna. Den uppmärksammade passagen om tomtskatten (i senare urkunder benämnd midsommargäld) i Knut den heliges gåvobrev från år 1085 lyder: ”Av den årliga penning som gives för tomterna i Lomma 3 mark. Av samma penning i Helsingborg 3 mark. Av tomterna i Lund 21 mark” (Skansjö & Sundström 1988, s. 16). Enligt kung Valdemars jordebok hade midsommargälden från Helsingborg och Lomma till kanikerna i Lund blivit indragen. De erhöll istället motsvarande belopp i form av ökade inkomster från Lund. Det framgår vidare att kronan erhöll hela 30 mark från Helsingborg, vilket betyder att de tre mark som omtalats i gåvobrevet endast omfattat en mindre andel av de totala tomtskatteintäkterna (Bååth 1925, s. 182–186). Det kamerala begreppet tomt (latin: *areae*) var inte en beteckning som användes för agrar-

enheter. Skatten betalades också i penningar och inte som brukligt i form av andel av produktionen och/eller arbetsprestationer. Beskattningen måste med andra ord relatera till att det bedrevs merkantilt verksamhet på tomterna (jfr Bååth 1925, s. 246). Bååth kunde även belägga sambanden mellan tomtskatt och villa forensis (latin för by med torg; Bååth 1925, s. 246–249). Begreppet betecknade en bebyggelse med en specifik rättsordning som var knuten till torg, och som reglerade de specifika ekonomiska förhållandena som rådde där i form av aktörernas sedvanerätt (Bååth 1925, s. 249). De var med andra ord fråga om en motsvarighet till de norska birkerätterna från 1000-talet (jfr Authén Blom 1982). Torg avsåg i rumslig mening ett merkantilt område där tomter avdelats. Marknadsaktiviteterna ägde rum på bebyggelsens huvudgata eller härväg från vilken tomterna var avdelade (Bååth 1925, s. 247). Tomtskatten förutsatte därför att det fanns en rättsordning som reglerade verksamheten. Ansvar och kapaciteten att upprätthålla rättsordningen var i sin tur en förutsättning för att tomtskatter kunde utkrävas.

De senare privilegiebrevet var något annat. De utgjorde formella proklamationer av en Ortsjuridiska status som stad, och var en vidareutveckling av torgrätten (Bååth 1925, s. 249). De utgjorde delegationer av ett merkantilt herravälde och förutsatte att det fanns en borgargemenskap i form av ett råd som kunde

utöva det mandat som delegerats. Den äldsta bevarade stadsrätten för Helsingborg utfärdades år 1414 (Bååth 1925, s. 251). Det har emellertid funnits äldre förlagor. I privilegiebrevet för Halmstad Brokorp från år 1327 erhöll invånarna där "... den frihet och nåd som Lunds och Helsingborgs män hade fått av käre herre konung Valdemar" (Bååth 1925, s. 251). Det finns på detta sätt fjorton kända privilegiebrev med Helsingborg som Ortsbestämning i ingresser, och i vissa dokument även i själva lagtexterna, som innehåller tilläggsbestämmelser som saknas i de texter där Lund omnämns på samma sätt. Bååth menar att detta talar för att det funnits en speciell mall för den skånska birkerätten som utfärdats med utgångspunkt i förhållandena i Helsingborg från och med 1200-talet (Bååth 1925, s. 256).

Genom Bååths forskning kan det sammanfattningsvis konstateras att Helsingborg under slutet av 1000-talet omfattade en ort med torgrätt från vilken det utgick en tomtskatt till regenten, och att Helsingborg någon gång under 1200-talet erhöll stadsprivilegier. Beskrivningarna av platsen i urkunderna är de enda beläggen som talar för att det funnits en stad före 1200-talets slutskede. Problematiken relaterar inte bara till förhållandena i Helsingborg. Inom den stadshistoriska forskningen har det generellt och utan närmare problematisering antagits att tomtskatt och torgrätt avsåg orter med varaktig bebyggelse

(jfr t.ex. Bååth 1925, s. 183–184; Andrén 1985, s. 145–146; Carelli 2001, s. 126). Bååth menar till och med att det var fråga om: "... en i Danmark under 1000-talet helt ny bosättningstyp, ..." (Bååth 1925, s. 184). Finns det skäl att omvärdera betydelsen av begreppen?

När Bååth publicerade sin forskning i början av 1900-talet var den arkeologiska empirin outvecklad. Det finns nu betydligt bättre förutsättningar att relatera texterna till ett mer vittomfattande kunskapsläge, som visar att torgrätt och tomtskatt även omfattade säsongsmässigt utnyttjade marknader. Ett första exempel är Ribe, som etablerades omkring 710 på ett höjdläge i anslutning till ett av Ribeåns flöden (jfr Sindbæk 2005, s. 170–171; Feveile 2010). Det som gör orten relevant i detta sammanhang är två saker. Området var indelat i tomter i form av smala parceller utstakade från en torggata som löpte parallellt med åkanten. Det var fråga om en säsongsutnyttjad plats där bebyggelsen bestod av enkla konstruktioner som bodar, tält och vindskydd. Det är inte fastlagt om det parcellerade området haft en avgränsning, det första gränsdiket har daterats till första hälften av 800-talet då orten hade varaktig bebyggelse. Men andra samtida orter var belägna på topografiskt avgränsade områden (jfr Ulriksen 1998, s. 183). Utifrån dessa förhållanden, bör det vara möjligt att relatera "torgrätt" till marknadsområdet som helhet och "tomt-skatt" till de avlånga parcellerna. Ett

andra och betydligt senare exempel finns i de årligt återkommande fiskmarknaderna på Falsterbohalvön i sydvästra Skåne (jfr Ersgård 1988, s. 68, 194). Marknadsområdena var indelade i fiter, där personer från andra orter levde och verkade under marknadstiden. Sådana omtalas från och med 1300-talet, men faller sannolikt tillbaka på äldre förhållanden. Fiterna var precis som stadsprivilegier förläningar av merkantilt herravälde som stadfastes genom privilegiebrev, och där rådde en specifik jurisdiktion i form hemortens lag. En skillnad är dock av betydelse i detta sammanhang. Privilegierna avsåg säsongsmässigt brukade marknadsområden.

De rumsliga beståndsdelarna i form av avgränsade områden som konstituerades av torggator med anslutande tomter kan åtminstone hjälpligt relateras till förhållanden i Helsingborg och andra kustorter. Långt ifrån alla platser var kringgärdade av vallar, palissader eller andra konstruktioner, det var betydligt vanligare med topografiska avgränsningar som enligt landskapslagarna fungerade som fiskala avgränsningar (jfr Hoff 1998, s. 250–255; Thomasson 2008). Landningsplatsen i Helsingborg hade på detta sätt tydliga avgränsningar i form av Hälsobäcken i norr, Bollbrobäcken i söder och landborgsbranten i öster. Det finns skäl att förutsätta att kustorter även haft tomter som utstakats med utgångspunkt i en torggata som löpte längs med kustlinjerna. Det präglade inte bara Helsingborg utan

även städer som Köpenhamn, Malmö och Trelleborg (Sandblad 1949, s. 53–66). Spridningen av bebyggelselämningar från äldre skeden, inte minst lerbottnar (jfr t.ex. Ersgård 1988, s. 161–170), relaterar till adelgatornas sträckningar och tyder på att strukturen även kan föras tillbaka på äldre förhållanden. Medan de senare varaktiga bebyggelserna fanns på karakteristiska långsmala tomter, är det betydligt svårare att belägga hur det var tidigare. Den generella avsaknaden av diken eller andra former av beständiga gränsmarkeringar utesluter inte att sådana existerat. Risflätade gårdar förankrade med käppar, som frekvent användes som tomtgränser, lämnar exempelvis få eller inga spår i porösa och omtrampade sandiga miljöer. Det finns dock exempel som tyder på att det trots allt funnits rumsliga avgränsningar under marknadsskedena. Undersökningen i kvarteret Liljan i Malmö visade exempelvis att lerbottnarna under sent 1100-tal förefaller ha anlagts i relation till en övergripande rumslig struktur (Ersgård 2006; Larsson & Balic 2006). De äldsta spåren efter en gränsränna tillhör den närmast efterföljande bebyggelsefasen och representerar av allt att döma en omstrukturering av bebyggelsen. Det kan dock konstateras att det med all sannolikhet rörde sig om stora och blockformade tomter. Möjligen krävde de omständigheter som var associerade med fiskhanteringen större ytor i jämförelse med hantverksproduktionen i Ribe och under kustorternas senare

skeden då varaktig tätortsbebyggelse etablerats.

Förståelsen av skrivningarna i urkunderna kan fördjupas ytterligare. Såväl gåvobrevet från 1085 som Kung Valdemars Jordebok från 1231 utgör visserligen förteckningar av inkomster, men de var inte handlingar som i likhet med stadsprivilegier var ämnade att formellt stadfästa orternas juridiska status och delegera merkantilt herravälde till invånarsammanslutningar. Torgrätt och tomtskatt omtalas i sammanhang där dess betydelse är underförstådda och faller tillbaka på för samtiden kända och självklara förhållanden och begrepp. Istället för att utgå från att det skriftliga materialet var bestämmande för kategoriseringen av orter, bör det betonas att de beskriver hur existerande former av maktutövande och förvaltning organiserades och kategoriserades. Den arkeologiska empirin visar att säsongsmässiga kustorter under hela perioden från vendeltid till tidigmedeltid var betydligt vanligare än motsvarande platser med permanent befolkning. Orter som Hedeby, Ribe, Århus och Åhus var såtillvida betydande undantag. Även andra typer av kustbosättningar var ovanliga fenomen. Agrarboplatser var ytterst sällan belägna utmed kusterna. De fanns i inlanden, i skyddade lägen i inre delar av fjordar eller i motsvarande områden (jfr Ulriksen 1998, s. 194, 226–227). Fiskelägen, i form av varaktigt bebodda platser vars befolkning huvudsakligen levde av fiske, förekommer först från och

med 1300-talet (jfr Ersgård 1988, s. 203–205). Kustnära ickeagrara aktiviteter bör med andra ord i huvudsak ha varit associerade med säsongsmässighet. Platserna var en konsekvens av en hävdvunnen rutiniserad praktik som upprätthölls på specifika platser avskilda från boplatserna. Säsongsmarknader har med andra ord inte bara omfattats av torgrätt och tomtskatt, de bör ha utgjort själva utgångspunkten för beskrivningarna i de äldre skriftliga källorna.

Separationen från agrarboplatserna faller tillbaka på att kusterna var en del av bygdernas utmarker. De var en form av gränzoner mellan boplatserna och inägorna där bygdens lag och normer gällde, samt en yttre främmande och en för invånarna laglös värld (jfr Andren 1998; Hedeager 2001). Kusterna var inte bara exponerade för olika former av attacker och ur detta perspektiv olämpliga som bosättningsplatser. De associerades även med resande, möten med främlingar, samt med förvärvande av prestigefulla metaller och föremål. Marknader var i sin tur platser där den normala samhällsordningen sattes ur spel (Gustin 2004, s. 242–243). I de isländska sagorna framställs exempelvis gåvoutbyte som personliga handlingar som genomfördes i hemmen, medan kommersiella transaktioner hade operoslig och avsocialiserad karaktär och genomfördes på neutrala platser (jfr Gustin 2004, s. 154–156). Birke- och torgrätterna var upprättade i syfte att hantera sådana osäkra

förhållanden, där ortens beskyddare mot erläggande av tomtskatt svarade för att upprätthålla freden.

Aktörerna på torget

Diskrepansen mellan omtalandet av tomtskatt och torgrätt i urkunderna och avsaknaden av belägg för samtida varaktig tätortsbebyggelse, faller tillbaka på förståelsen av begreppen. Om texterna läses med utgångspunkt i betydelsebärande sammanhang genererade av arkeologin, framstår det som högst sannolikt att torgrätt och tomtskatt även omfattat säsongsmässigt utnyttjade kustorter. Eftersom det inte fanns några varaktiga invånare på torgen, är det dags att ställa frågan om vilka aktörer som upprätthöll dessa platser.

Inledningsvis är det väsentligt att utvärdera hur bruksrätten till kusterna reglerades. Under medeltiden betraktades de som allmänningar (jfr Meyer 1959; Jørgensen 1972; Niitemaa 1972). Det innebar att de som innehade gårdar i anslutande agrarbosättningar hade bruksrätt till kusterna, samt att det var gårdens storlek som avgjorde dess andel av resurser som exempelvis fiske och betesmark. Det är därför troligt att innehavarna även var aktörer på stränderna på de platser där det fanns säsongsmässiga marknader, att de hade rätt till tomter eller var innehavare av andra associerade rättigheter.

Byn Filborna belägen tre kilometer inåt land var den närmsta större agrarbebyggelsen (jfr Thomasson 2021; fig. 3). Den framstår som byg-

dens huvudbosättning. I byn fanns bland annat två omfattande gårdsenheter, etablerade senast under 900-tal, som innehades av regenten och/eller aristokrater med positioner i ledung och hird. Det omkringliggande landskapet dominerades av vidsträckta fåladsmarker vilket tillsammans med ortnamnets innebörd (fölbacken), fynden av hästutrustning och anknytningen till militära positioner, indikerar att egendomen kan ha fungerat som ett stuteri. De arkeologiska undersökningarna visade att det varit fråga om aristokratiska storgårdar, som utgjorde väsentliga maktmiljöer i samhället och som upprätthölls genom förkristen kultutövning (jfr Söderberg 2005, s. 177). Marknamn antyder att det funnits ytterligare förkristna rituella platser även i byns närhet. Filborna kan därmed uppfattas som en utgångspunkt för regentens hävdanden av landningsplatsen, härvägarna och det kringliggande området. Under 1100-talet omlokalisades gårdarna i den även fortsättningsvis omfattande byn. Istället för löst grupperade skeppsformade långhus uppfördes hus med raka sidor uppförda i förhållande till en definierad gårdsplan (jfr Söderberg 1997). Det är inte av en tillfällighet att förändringarna inträffade under samma tid som borgen och kyrkorna anlades på landborgen. Den förkristna miljön med storgårdar och andra rituella platser i dess närhet, ersattes av en ny typ av huvudgårdar präglade av en kristen rumslig ordning med sockenkyrkor för byborna belägna

på en helt annan plats. Om Filborna tidigare varit huvudort i området, innebar förändringarna omvända förhållanden; att institutionerna på landborgen nu utgjorde centralorter för byn.

Motsvarande relationer mellan agrarbosättningar och kustorter uttrycks på andra platser genom dubbla egendomsinnehav. Kung Valdemar donerade exempelvis under mitten av 1100-talet ett omfattande gods innehav tillhörande Köpenhamns borg till ärkebiskop Absalon (Dahlström et al. 2020). Till borgen hörde bebyggelsen Köpenhamn, som etablerades under första halvan av 1000-talet, två större huvudgårdar i Utterslev och Borgby (ca 5 km norr resp. söder om kustorten), samt en mängd andra egendomar i det direkta närområdet. På samma sätt förefaller kustorten Malmö inte bara genom namnet ha varit sammankopplat med byn Övre Malmö beläget ett par kilometer söderut (Thomasson 2008). Det framgår att det inte endast var regenten som hade dubbla egendomsinnehav. Även frälsepersoner hade egendomar i såväl by som kustort.

Strandplatsen hade emellertid graviterande egenskaper. Genom att den var en väsentlig länk och knutpunkt för flera betydelsefulla och hävdvunna kommunikationsleder, styrde själva placeringen aktiviteter till orten (jfr Hodder 2012). Det råder inget tvivel om att landborgsbebyggelserna lokaliserades för att kontrollera kommunikationerna på Öresund såväl som uppför landborg-

en/ner till kusten, och att innehavarna var involverade i strandplatsen.

Den äldsta etableringen någon gång under 700–800-tal sammanfaller med framväxten av ett fjärrutbytesnätverk som genom platser som Hedeby, Ribe, Århus och Birka, förband det frisiska kustområdet med Östersjön (Sindbæk 2005, s. 269–272). Dessa permanenta tätortsbebyggelser kompletterades som bekant av ett mycket större antal säsongsmässiga kustorter i Östersjöområdet (jfr fig. 2). Det finns goda skäl att anta att skeppsfart blivit mer intensiv och att den involverat aktörer från ett vidsträckt område (jfr Hodges 2012, s. 8–11, 27–29), vilket haft inverkan på en plats som Helsingborg. Bebyggelsernas struktur och utformning påverkades givetvis av de unika topografiska förhållandena som rådde på de olika platserna. Men från Ribe, Birka och senare även i Århus fanns anslutande bebyggelser jämförbara med Helsingborg. Hur dessa relaterade till själva marknads- och stadsområdena framgår av förhållandena i Birka. I berättelsen om Ansgars missionsresa till orten under mitten av 800-talet återges att han mötte dess praefectus, tillika kungens rådgivare Hargeir, som efter att han blivit döpt lät uppföra en kyrka på sin egendom i Birka (Zachrisson 2011). Hargeirs gård har lokaliserats till garnisonsområdet som liksom borgplatån på landborgen var beläget på en höjd utanför stadsområdet. Latinets Praefectus kan både översättas till hövitsperson och jarl (Zachrisson 2011).

Men det avsåg främst ansvaret att upprätthålla fred och platsens torg rätt; personer som innehade positionen som praefectus var ortens beskyddare (jfr Hermansson 2000, s. 178). Borgplatåns strategiska läge i förhållande till stranden och sundspassagen bör ha varit en synnerligen lämplig placering för en praefectusgård, som därigenom kunde upprätthålla freden på strandplatsen nedanför och samtidigt övervaka skeppsfarten.

Etableringarna av en kungsgård och de aristokratiska huvudgårdarna, samt investeringarna i monumentalarkitektur under 1000- och 1100-talet, ägde rum samtidigt som regleringen av fiskehanteringen på torget. Marknadernas omsättning förefaller ha ökat och därmed även inkomsterna. Det bör även ha involverat betydligt fler intressenter. I Malmö var exempelvis närvaron av handelspersoner från orter belägna längs med den södra Östersjökusten tydlig under 1100-talet (Brorsson 2006).

Investeringarna var exponenter för regala maktstrukturer utöver praefectuspositionen. Kungaleven var platser från vilka regenten utövade sina skyldigheter och rättigheter i det kringliggande området. Endast en mindre del av dessa, som Helsingborg och Århus, var belägna i anslutning till kustorter (jfr Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 125–127). De var såtillvida även uppbördscentra för skatter och avgifter. Kungalevet i Helsingborg förefaller även ha fungerat som tingsplats.

Men andra funktioner var exklusiva för just kustorter. Det gäller upprätthållande av fred på rikets vattenvägar, samt rättigheterna till kusterna (som delar av rikets allmänningar) och att utkräva passageavgifter (jfr Carelli 2001, s. 215). De första kända hävdandena av dessa regalen är från 1100-talet. Då gjordes bland annat anspråk på förstränderna (dvs. den obevuxna strandremsan) som syftade till att reglera fisket (Jørgensen 1972). Uppförandet av den äldsta borgen var på detta sätt, liksom på många andra platser, uttryck för ökade maktanspråk knutet till både regalena och marknaden.

Medan det var förhållandevis frekvent med borganläggningar i anslutning till städer, förefaller intelligande huvudgårdar ha varit mindre vanligt. Dess existens bör betyda att regenten upprätthöll sina funktioner med hjälp av allianser med gårdarnas innehavare. Det är därför även troligt att de via markinnehaven på landborgen hade del av inkomsterna från regalet och marknaden. Landborgsgårdarna och kungalevet bör även ha utgjort en väsentlig del av resandets infrastruktur. Varutbytet utfördes av personer som agerade sändebud för, och som reste under beskydd av regenter och aristokrater (jfr Andrén 1985, s. 80; Gustin 2004, s. 228–229). De förde med sig både dyrbarheter avsedda som gåvor från sina uppdragsgivare till andra personer i motsvarande sociala skikt, men även varor som såldes på torgen. Det förefaller därför högst sannolikt att landborgsgår-

darna även fungerat som platser där sändebuden kunde bli accepterade som gäster och därmed åtnjuta innehavarens beskydd.

Kyrkorna var ett uttryck för en ny härskarideologi, där regenten gjorde anspråk på att ha fått sin makt direkt från gud, eller där huvudgårdsinnehavaren stod i direkt relation till det gudomliga. De artikulerade att innehavaren såväl som orten präglades av kristen fromhet och att gårdarna var säkra platser för ditresande främlingar (en form av *conto per Dio*). Kyrkorna var avslutningsvis sockencentra. Under 1000-tal och 1100-talet var tillhörigheten social (Andrén 2000), vilket innebar att socknen omfattade människor från innehavarnas nätverk samt personer i beroendeförhållande till innehavaren och som var knutna till närliggande egendomar. Huvudgårdarna var i det avseende en form av centralorter i landskapet. Kyrkorna sörjde säkerligen även för att de som besökte innehavaren eller var verksam på torget kunde ta del av gudstjänsterna, och om olycka var framme även begravas på kyrkogårdarna.

Avslutning

Uppfattningen om ett urbaniseringsförlopp i Helsingborg, med etableringen av en stad på landborgen under tidigmedeltid som från och med 1200-talet gradvis förflyttas ner till stranden saknar stöd i det arkeologiska källmaterialet. I stället framträder en bild där platsens unika karaktär och strategiska pla-

cering bildar utgångspunkter för urbaniseringsförloppet. Strandplatsen var en knutpunkt i en hävdvunnen kommunikationsled. På den nära anslutande landborgen fanns samtidigt enastående förutsättningar att övervaka skeppsfarten. Det kan därför argumenteras för att platsens karaktär band upp, påverkade och till och med påtvingade aktiviteter och bebyggelse (jfr Hodder 2012).

Under hela perioden från 700–800-tal till etableringen av staden nere på stranden under sista halvan av 1200-talet, var merkantila aktiviteter och landningsplatser rumsligt separerade från permanenta bosättningar. Stranden har uppfattats vara platsen för ett torg, som institutionaliserades i form en specifik torgrätt där freden upprätthölls av en praefectus och som för detta avkrävde tomtskatt. Bebyggelserna på landborgen motiverades i förhållande till strandplatsen och det strategiska läget vid Öresunds smalaste del, men var även en konsekvens av den rumsliga separeringen av ick-eagrara aktiviteter och bosättningar. De fungerade som praefectussäte och beskydd för handelspersoner. Fram till 1000–1100-tal förefaller byn Filborna ha varit områdets huvudbosättning, där regenten och/eller aristokrater innehaft betydande gårdsheter. Därefter försköts centrala funktioner i form av etableringen av kungalev och huvudgårdar

med sockenkyrkor till landborgen. Det förorsakades av etableringen av en regal maktstruktur med andra religiösa förtecken, samt marknadens och därmed strandplatsens ökande betydelse med följande behov av beskydd och infrastruktur för handelspersoner.

Urbaniseringsförloppet i Helsingborg kan på detta sätt inte uppfattas som en linjär process. Det bör istället betraktas som en konsekvens av landskapets topografiska förhållanden, den sociala organisationen av merkantila- och andra ickeagrara aktiviteter, och dynamiken mellan orterna i landskapet.

När varaktig bebyggelse etablerades under andra halvan av 1200-talet förändrades förutsättningarna. De första stadsprivilegierna var ett uttryck för att regenten förlänat ett merkantilt herravälde till en organiserad borgargemenskap (jfr Andrén 1985, s. 119–120). Vilka faktorer som låg bakom, hur staden organiserades, vilka som var verksamma där och vilka konsekvenser det medförde för landborgsgårdarna, är något som är väl värt att undersöka vid ett annat tillfälle.

Joakim Thomasson är doktorand i historisk arkeologi vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Epost: joakim.thomasson@ark.lu.se

Referenser

- Adam av Bremen 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Stockholm, Proprius
- Andrén, Anders 1983. Städer och kungamakt. En studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49:1, s. 31–76
- Andrén, Anders 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8o. Nr. 13. Lund
- Andrén, Anders 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Andrén, Anders. (red.). Stockholm, Informationsförlaget, s. 142–193
- Andrén, Anders 2000. Ad sanctos – de dödas plats under medeltiden. *HIKUIIN* 27, s. 7–26
- Authén Blom, Grethe 1982. Stadsstyrelse, Norge. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 17*. København, sp. 8–14
- Brorsson, Torbjörn 2006. Spåren av tyska köpmän. *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. Larsson, Stefan (red.). Stockholm/Malmö, Riksantikvarieämbetet, s. 194–205
- Bååth, Ludvig Magnus 1925. Den äldre medeltiden. *Hälsingborgs historia. D. 1, Forntiden och den äldre medeltiden*. Bååth, Ludvig Magnus (red.). Helsingborg, Helsingborgs stad, s. 159–288
- Bååth, Ludvig Magnus 1933. Den senare medeltiden. *Hälsingborgs medeltid 1250–1536. Hälsingborgs historia. D. 2:1, Den senare medeltiden*. Bååth, Ludvig Magnus (red.). Helsingborg, Helsingborgs stad, s. 3–442
- Carelli, Peter 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm
- Carelli, Peter 2010. Helsingborgsområdets medeltid (ca 1000–1536). *Helsingborgs historia. D. 8:1, Landsbygden*. Ulfsparre, Anna Chrstitina, Greiff, Mats, Jönsson, Lars-Erik, Fransson, Torgny & Gustavsson, Karin (red.). Helsingborg, s. 109–188
- Cardell, Annica 2005. Sorterade sillar för saltning. Arkeologisk slutundersökning 2004. Kvarteret Liljan 2 och 22, Malmö. *UV Syd dokumentation av fältarbetsfasen 2005:6*. Larsson, Stefan & Balic, Ivan (red.). Malmö
- Cinthio, Erik 1982. Den sydskanadinaviska 1200-talsstaden. Ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, s. 33–40
- Dahlström, Hanna, Poulsen, Bjørn & Olsen, Jesper 2020. A Port on the Øresund. Initiatives and Dynamics in the Early Life History of Copenhagen. *Journal of Urban Archaeology*, 2, s. 51–68
- Eriksson, Torkel, Drake, Knut & Carelli, Peter 2007. *Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria*. Helsingborg, Dunkers kulturhus

- Ersgård, Lars 1988. 'Vår Marknad i Skåne'. *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skanör och Falsterbo under medeltiden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 4. Stockholm, Almqvist & Wiksell International
- Ersgård, Lars 2006. Lerbottnarna och det tidigmedeltida samhället. *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. Larsson, Stefan (red.). Stockholm/Malmö, Riksantikvarieämbetet, s. 49–63
- Feveile, Claus 2010. Ribe opstår 700-865. *Ribe bys historie. I, 710–1520*. Bitsch Christensen, Søren (red.) Dansk Center for Byhistorie, Århus, s. 26–38
- Fältmäteribrigaden, 1986. *Skånska rekognosceringskartan*. Lantmäteriet, Gävle
- Giddens, Anthony 1984. *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge, Polity Press
- Gustin, Ingrid 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm, Almqvist & Wiksell International
- Hansen, Kenth 2020. *Medeltida stadsaristokrati. Världsligt frälse i de skånska landskapens städer*. Lund Studies in Historical Archaeology 21. Lund
- Hedeager, Lotte 2001. *Asgard Reconstructed? Gudme – a central place in the North. Topographies of Power in the early Middle Ages*. de Jong, Mayke & Theuvs, Francis (red.). Leiden, Boston & Köln, s. 467–507
- Hermansson, Lars 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, 24. Göteborg, Göteborgs universitet
- Hodder, Ian 2012. *Entangled. An Archaeology of the relationships between humans and things*. Malden, Wiley-Blackwell
- Hodges, Richard 2012. *Dark Age Economics. A New Audit*. Bristol, Duckworth
- Hoff, Annette 1998. *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag till forståelsen av landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900–1250*. Århus
- Holmberg, Rikard 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. Nr 11. Lund, C. Blom
- Jonsson, Kristina 2009. *Practices for the living and the dead: medieval and post-Reformation burials in Scandinavia*. Stockholm
- Jørgensen, J. U. 1972. *Strandrätt. Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid. Band 7*. Malmö, Sp. 292–294
- Kieffer-Olsen, Jacob 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger*. Aarhus
- Kindström, Lars-Gunnar 1985. *Stadsplan och bebyggelse fram till mitten av 1800-talet. Helsingborgs historia. D. 6:2, Bebyggelse, hantverk, manufaktur*. Johannesson, Gösta (red.). Helsingborg, Helsingborgs stad, s. 11–320
- Krongaard Kristensen, Hans & Poulsen, Bjørn 2016. *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag

- Larsson, Stefan & Balic, Ivan 2006. Kvarteret Liljan genom tiden. *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. Larsson, Stefan (red.). Stockholm/Malmö, s. 116–149
- Lihammer, Anna 2003. Kungen och landskapet. Funderingar kring förändringar i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid. Några exempel från södra Sverige*. Anglert, Mats och Thomasson, Joakim (red.). Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8o, No 41. Stockholm, Almqvist & Wiksell, s. 71–114
- Meyer, P. 1959. Fiskeret. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid. Band 4*. Malmö, Sp. 327–330
- Mårtensson, Torsten 1934. Medeltida byggnadshistoria. *Hälsingborgs historia II:2*. Bååth, Ludvig Magnus (red.). Hälsingborg
- Niitemaa, V. 1972. Strandrätt. *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid. Band 17*. Malmö, Allhem, sp. 289–292
- Nilsson, Ing-Marie 2009. *Mellan makten och himmelriket: perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund, Lunds universitet
- Sandblad, Nils Gösta 1949. *Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658*. Skånsk Senmedeltid och Renässans 2. Lund & Köpenhamn, Gleerups
- Sindbæk, Søren 2005. *Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa*. København, Multivers
- Sjöbeck, Märten 1947. Allmänningen Kulla Fäläd. *Kring Kärnan III*. Hälsingborgs museum. Hälsingborg.
- Skansjö, Sten & Sundström, Hans (red.) 1988. *Gåvobrevet 1085. Föredrag och diskussioner vid symposium kring Knut den heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens nordiska samhälle*. Lund, Lund University Press
- Svensson, Ola 2015. *Nämnda ting men glömda: ortnamn, landskap och rättsutövning*. Växjö, Linnéuniversitetet
- Söderberg, Bengt 1997. Gårdens utveckling i Filborna ca 1000–1800. Traditionellt byggnadsskick i skånsk risbygd. *Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna*. Karsten, Per (red.). Lund, Riksantikvarieämbetet, s. 175–195
- Söderberg, Bengt 2000. Vad är en köpingeort? *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Svanberg, Fredrik & Söderberg, Bengt (red.). Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s. 261–309
- Söderberg, Bengt 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm
- Thomasson, Joakim 2008. S'Villanorvm de Malmøghae. Landskap, urbanitet, aktörer och Malmö. *De første 200 årene. Nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Andersson, Hans, Hansen, Gitte & Øye, Ingvild (red.). Universitetet i Bergen. Bergen, s. 277–302
- Thomasson, Joakim 2011. Från stadsarkeologi till urbanitetsarkeologi: förslag till framtidsperspektiv. *Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier*. Andersson, Hans & Wienberg, Jes (red.). Lund Studies in Historical Archaeology 14. Lund, s. 49–80

META 2021

- Thomasson, Joakim 2020. "Den ypperligt befästade borgen på den starka klippan". Landborgen, borgen och Helsingborg. *Kring Kärnan* 41. Kruse, Therese (red.). Helsingborg, Helsingborgs museer; s. 14–77
- Thomasson, Joakim 2021. Var fanns det äldsta Helsingborg? Myten om högstaden och urbaniseringen. *Gransk 2021* [Elektronisk resurs]. Online tidskrift för Rudersdal Museer, Museum Nordsjælland, Museerne Helsingør og Furesø Museer. <http://gransk.dk/>
- Ulriksen, Jens 1998. *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e. Kr.* Roskilde, Vikingeskibshallen
- Wienberg, Jes 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark.* Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm
- Wihlborg, Anders 1981. *Helsingborg.* Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport Medeltidsstaden 32. Stockholm
- Zachrisson, Torun 2011. Arkeologin bakom Rimbart. Om Hergeir och Gautberts kyrkor och borgen i Birka. *Fornvännen* 106:2, s. 100–112